

FAKTA OM VESTERÅLEN

Øyriket Vesterålen ligger ca. 200 km nord for polarsirkelen og består av Langøya, Andøya, Hadseløya, vestre del av Hinøy og den nordligste delen av Austvågøy. I dette arkipellet bor 35.000 mennesker.

Mot havet i vest vender et alpelandskap med sylkvasse tinder, skjermet av småøyer og skjær. Mot skipsleia i øst har Vesterålen snudd godsida til, med brede strandflater hvor bebyggelsen ligger tett i tett i nesten sammenhengende grender. Bak kulturlandskapet er veldige myrstrækninger, med elver og tjern. Vesterålen har et rikt fugleliv og en variert flora, hvor fjellblomster vokser side om side med strandfloraen.

Kommunikasjoner

Vesterålen har daglig hurtigruteanløp i Risøyhamn, Sortland og Stokmarknes. 5 bruer knytter øyrikt sammen og forbinde det med fastlandet. Det er fergefri forbindelse til E6 ved Bjerkvik/Narvik. Den nye mellomriksvegen til Kiruna gir også veitilknytning til Sverige. Daglige forbindelser over lufthavnene på Andenes og Stokmarknes, og Evenes lufthavn ligger også innen rekkevidde. Det er gode bussforbindelser innen regionen og til jernbanene i Narvik og Fauske. For tilreisende på E6 sydfra er fergeforbindelsen Bognes-Lodingen en gunstig innfallsport. Til Lofoten er det ferge Melbu–Fiskebøl.

I gamle dager...

Ennå vet vi forholdsvis lite om distriktenes eldste historie, men utgravninger som pågår bringer stadig ny viten. De tidligste kjente spor av boplasser i Vesterålen går tilbake til det femte årtusen f.Kr.f. De første øyboerne her ute levde av fiske, fangst og jakt, og det var nok en viss flytting etter årstidene p.g.a. variasjoner i næringsgrunnlaget. Korndyrking og fehold kjennet vi foreløpig så langt tilbake som ca. 1400 f.Kr.f.

Fra tida like etter Kr.f. er det funnet spor av bosetting som kan gjenkjennes som gårder, dvs. våningshus og driftsbygninger plassert rundt et tun.

Husene var bygd av tre, men hadde isolasjon og taktekke av jord og stein. Tusen-året etter Kr.f. innebar en veldig økning i bosettingen i Vesterålen. Ikke bare gode jordbruksområder ble tett bosatt, men også utposter som f.eks. Gaukværøy i Bø. I vikingtida (800–1050) ble gårdens tun oftest liggende på et fast sted, mens det tidligere hadde vært hyppig flytting. Dette ser vi i dag i gårdshaugene, der husrester og avfall er avleiret i tykke lag. I løpet av 11–1200-tallet kom tørrfiskhandelen med Bergen i gang, og medførte overgang til pengeøkonomi. Det ble en viss endring i bosettingstygden, med bl.a. en styrking

Tinden i Oksnes

av fiskeriområdene. Senmiddelalderen var en vekstperiode, med god tørrfiskavkastning gjennom hanseatene. På denne tida var det en begynnende befolkningskonsentrasjon i vær, bl.a. på Andenes og Langnes. Rik kirkekunst fra Holland og Nord-Tyskland er delvis bevart. Altertavla i Hadsel kirke (1520) er spesielt severdig. Tørrfiskhandelen hadde gjort Vesterålen avhengig av konjunkturene ute i Europa, og lave fiskepriser og stigende kornpriser førte til vanskelig livberingsmuligheter på 1500- og 1600-tallet. Også i denne tida var det perioder med fremgang, og det var stor befolkningsmobilitet. Hver sommer og høst seilte bygdejektene til Bergen med tørrfisk og tran, og kom tilbake med forsyninger av mel, salt, ol, klær og andre forbruksvarer. Handelssamkvemet ga regelmessig kontakt med omverdenen. Frem til 1700-tallet hadde Bergen og Trondheim fortsatt privilegier på all handel i Nordlandene, men selvstendigere virksomhet begynte med gjestgiverbevilningene i 1770-årene. I 1785 ble Vesterålens første sykehus opprettet i Varvik ved Eidsfjorden.

Rikt sildefiske skapte fremgang i distriktet i siste halvdel av 1800-tallet, og førte til opprettelse av en rekke notbruk og flere dampskipsselskap. Det var stor tilflytting fra sørligere deler av Norge og i 1891 var folketallet steget til 18.678, mens det i 1769 bare var 3850 innbyggere. I 1893 startet Vesteråalens Dampskipsselskab den første ukentlige «hurtigrute» mellom Trondheim og Hammerfest med d/s «Vesteråalen».

Byggeskikk

De eldre boligformene i Vesterålen var gammelnende hus. Laftehuset fikk innpass på 1600-tallet; noe senere enn i indre strøk fordi skogen på øyene ikke var grov nok til låfting. De eldste laftehusene hadde oftest bare full ganghøyde i 1. etasje, som bestod av 2–3 rom. Kvisten (2. etasje) hadde bare ganghøyde under mønnsåsen, og vinduene satt på kortsidene; klemt inne mellom takraft og golv. Inngangen lå i le i forhold til sjøen, og ledet inn i kjøkkenet, evt. gjennom et bislag. Selv tømmerbygningene til de kondisjonerte var relativt beskjedne, og bare unntaksvis i 2 hele etasjer. På grunn av det småfalne tømmeret var de fleste hus lange og smale, med skillevegger bare på tvers av lengderetningen. Frem til slutten av 1800-tallet ble praktisk talt alle hus tekket med torv.

Før midten av 1800-tallet fantes det få eksemplere på internasjonale stilarter i Vesterålens bolighus. Utformingene ble bestemt av klima, tilgang på byggematerialer og sosiale behov, mer enn av stilarter. Ett av unntakene er Melbu hovedgård i empirestil.

Mot slutten av 1800-tallet vant nasjonale stilarter innpass i Vesterålen. Den forvandleringsprosessen som byggeskikken gjennomgikk i denne perioden, var uttrykk for at det industrielle storsamfunnet spredte seg over hele kongeriket, og etter hvert utvirket eller tilslørte lokal egenart.

Berg og landskap

I Vesterålen finner vi en av Europas eldste bergarter. En gabbroliggende (mørk) bergart i Åsanfjorden i Bø er funnet å være 3500 mill. år gammel. Størstedelen av Vesterålen har berggrunn fra grunnfjelltida, dvs. eldre enn 600 mill. år. Bare på An-

døya, mellom Dverberg og Skogvollvatn og videre i et smallt belte mellom Ramså og Hauges, er det registrert yngre bergarter som er hhv. 400–600 mill. år. Det sistnevnte område har Norges yngste bergart på land. I de yngste lagene av avsetningsbergarter er det rikt med fossiler fra plante, og dyrelivet. Det er bl.a. funnet skjell, skall fra blekkspruter og fiskeøgler. Her ute finner vi også Norges eneste forekomst av kull. Landskapet i Vesterålen har blitt utmodellert i de siste 2 mill. år (kvartær tid). Høyfjellsområdene har ofte en slett svakt bølget overflate, f.eks. Staveheia på Andøya. Ut mot havet og stedvis på Andøya og Langøya har fjellene et spisst og forrevet preg: Fjellet Reka nordvest for Eidsfjorden og fjellene mellom Stave og Bleik er typiske eksempler. Elers er det ofte en markert bratt skråning mellom fjellplatåene og lavlandet (strandflaten). Strandflaten, brattskråningene og mange daler og botner er utformet av isbreer, mens fjellplatåene bare i liten grad er forandret av innlandsisen. Enkelte steder står gjenstridige fjellpartier igjen som erosjonsrester på strandflaten; f.eks. Bleiksøya og Gaukværøy.

De høyesteliggende merkene etter havet er lengst mot vest registrert i 20–25 m høyde; i Hadseljorden, Sortlandssundet og Risøysundet i 30–40 m høyde. Etter siste istid for 15–20.000 år siden ble det avsatt en rekke betydelige morener på Andøya, Langøya og den nordlige delen av Hin-

Blomster og planter

Hårde og sure bergarter sammen med bratte og skyggefulle landskapsformasjoner gir ikke grunnlag for kravfull vegetasjon i det meste av Vesterålen. Botnene med sine bratte, skyggefulle og steinete sider er ofte dekket av bjørkeskog, med krekling og skrubber i skogbunnen. Av og til finner vi storbregnerike bjørkelier. Heiene over skoggrensene er stort sett dekket av kreklingrabber, blåbær, finntopp og fjellmarikåpe. På nordspissen av Andøya finnes en ekstra stor konsentrasjon av fjellplanter på Ramnheia og Røyken (ca. 400 m.o. havet). Særlig severdig er flygesandfeltene ved Bleik på Andøya og ved Bø på Langøya. Her står engene i slutten av juli bugnende hvite av gjeldkarve. Innimellom vokser urter med vakre blomster, bl.a. blåklokke og reinrose. Nær stranda, der vinden driver sanddynene innover, står et belte av den blågrønne strandrugen, sammen med koloniasorplanter som f.eks. den gule tirlitungen og den lysserøde ishavreddiken. Forekomsten av rabbitust på flygesanddynene ved Bleik er kanskje en rest fra istida, da det antakelig fantes isfritt land på Andøya. I bunn-avleiringene, i Endletvann og nedre Æråsvatn, kan man som det eneste sted i Skandinavia, studere den sammenhengende vegetasjonshistorie fra i dag og nesten 20.000 år tilbake. Beitebakkene (hagemarkene) som bidrar til å gi det grønne og frodige inntrykket, særlig langs Risøysundet, Sortlandssundet og Hadseljorden, er ofte tilplantet med gran og lerketrær. Ellers holder sauene vegetasjonen åpen og lav. Her finnes klimatiske kravfulle arter som villauk og bustrose. Enorme myrvidder preger også landskapet. De mest næringsfattige forhold finnes der torvavleiringene har gitt myra en hvelvet overflateform. Et myrparti ved Dverberg er Vesterålens vakreste

eksempel på konsentrisk nedbørsmyr. Fra Sellevollfjellet kan vi se at tuene danner et ringformet mønster omtrent som en flat kranscake. Den gulblomstrede liljeplanten rome finnes på de næringsfattige myrene. De vanligste treslag i Vesterålen er bjørk, og rogn, og i tørre, varme lier silkeselje. Hegg og grår er forholdsvis sjeldne. Det finnes også endel småvokst furu. Sigerfjord har hatt ry for sine velstelte villahager. Der kan vi se store eksemplarer av fremmede treslag, som gir en antydning om et gunstig klima. Før i tida var prestegårdshagen i Hadsel kjent for sine store samling av primula-arter (nøkleblom).

Fugleliv

Vesterålens nordlige beliggighet og varierte natur sikrer et rikt og mangesidig fugleliv. Det næringsrike sjøområdet rundt øyene gir føde for allsidig sjøfuglbestand, hvor også havhest og havsule er representert. De meste kjente fuglefjellene er Nykan, utenfor Bø, og Bleiksøya. Om vinteren er her gode overvintringsplasser for alke og havender, og da er også den sjeldne gulneblommen en vanlig gjest i sundene mellom øyene. Vesterålen har alle fugleslag som er vanlig på disse breddegrader. Spesielt interessant for besøkene sørra er muligens høyfjellsområdene, fjellbjørkeskogene, og de store myrstrækningene, kanskje særlig på Andøya; alle med sine karakteristiske arter. Av sjeldne

Lundefugl

fugleslag kan vi nevne svarthalespoven, som er vanlig sør i Europa, men som i Norge bare hekker på Andøya. Av rovfugler er havørnen vanlig å se i fjellområdene og ute ved kysten. En del av Vesterålen er berørt av gåsetrekk, med tradisjonelle rasteplasser for både hvitkinggås og kortnebbgås. Invasjoner av fugl østfra, f.eks. faggspett og sidensvans, merkes ofte spesielt godt i Vesterålen, hvor fuglene synes å bli konsentrert i en slags trakt-effekt og så ikke kommer videre.

Livet i havet

De fleste vanlige fiskeslag i Nord-Norge finnes også i Vesterålen; slike som torsk, hyse, sei, brosm, lange, uer, sild og laks. Fisket langs kysten kan til sine tider være meget godt. Av sørlig betydning er skreinnisiget om vinteren. Vinterfisket etter skrei i Lofoten er vel kjent av de fleste, mens de færreste vet at det finnes nesten like mye i Vesterålen. Det relativt varme klimaet langs norskekysten skyldes Golfstrømmen. Men Golfstrømmen kommer ikke bare med varmt vann. Fisk og andre dyr i havet som har hovedutbredelse i sydlige farvann, fraktes også nordover. Langs Vesterålen går strømmen nær

Trollfjorden i Hadsel

land, og sjeldne fiskearter for våre farvann er ofte fanget her. Arter som vanligvis finnes på noe dypere vann er også funnet i Vesterålen. Særlig sjeldne arter er is-skatten, reimfisken og dolkfisken. Men unntak av reimfisken, er disse artene langs norskekysten kun registrert i Vesterålen.

Andre, noe mindre sjeldne fisk er svartfisken, brudfisken, havåboren, havålen og forskjellige arter av multe. Multen er her ikke et bæ, men en god matfisk med økonomisk betydning i tropiske og tempererte havområder. Skulle du være så heldig å få en slik fisk på kroken, bør du ikke spise den, men sende den til Tromsø Museum. Forekomster av sydlige arter er ikke bare interessant i seg selv, men kan også gi informasjon om forhold i havet. For dykkere er Vesterålen et eldorado. Vesterålen ligger nær nordgrensen for krepsdyrene krabbe og hummer, og på sjøbunnen finnes lekkerbiskener som haneskjell, O-skjell og andre muslinger i store mengder. Blåskjell behøver du ikke dykke etter. Der elver og bekker kommer ut i havet, er det oftest blåskjell som kan nåes når det er lavvann.

En spennende steinbitjakt er ikke å forakte. Det kan også være morsom å observere rognkjeksens svømme mellom tang og tare, like under tidevannssonen. Man skal heller ikke glemme interessante opplevelser som de tett tarekogene, bratte fjellsider tett bevokst av sjøanemoner,

svamp og sjøpung, og fjelloverhengende med den store «bløtkorallen» Dødningehånd. Det er gode fiskemuligheter også i elver og vatn. Men husk fiskekort til ferskvannsfiske! Tidevannsforskjellen i Vesterålen er ca. 2 m, og det er 5 1/2 time mellom flo og fjære. Strømetningen i fjorder og sund varierer med tidevannet.

Matskikk

I gamle dager bestod kostholdet for en stor del av sild og poteter, melk og grøt, og fisk og poteter. Både sild og grøt er gammel norsk kost, og den gamle gudelære taler om sild og havre som kost for guder. Poteten, som ble vanlig på begynnelsen av 1800-tallet, var en herlighet i det kornfattige Nordland. Generelt kan vi si at kostholdet var godt i eldre tider. Bl.a. var fersk fisk tilgjengelig året rundt de fleste steder.

I gamle skrifter blir den dårlige kaffen nevnt som et problem. Kaffen ble av kafehandlere ikke bare drøyet med sikori, men også regelrett forfalsket med andre tilsetninger, som f.eks. pulverisert teglstein. Det er tvilsomt om dette brygget hadde særlig oppkvikkende virkning.

I dag skiller ikke kostholdet i Vesterålen seg mye fra matvarene i det øvrige Norge. Fersk fisk er fremdeles et viktig innslag på menyen, og kostholdet preges kanskje litt av relativt høye priser på enkelte grønnsaker.

Under vinterfisket holdes den tradisjonelle mølja fremdeles i hevd. Den består av fersk skrei med lever, rogn og flatbrød.

Rav og rekling – tradisjonsrik delikatesse – laget av kveite: Finnene og det ytterste fettlaget samt litt av fiskekjøttet ble skåret løst, slik at rygg- og bukfinner hang sammen etter halen. Dette ble saltstrødd og hengt til torking. Reklung med de feitesten finnen ble kalt rav, og ble regnet for å være aller kosteligste fisk.

Gaukværøy. På Melbu er det verd å besøke Melbu hovedgård og Vesteråls-museet eller Norsk Fiskeindustri-museum. Om sommeren arrangeres den kjente Sommer-Melbu kulturfestival her.

Øksnes

Varighet: ca. 5–6 timer inkl. lunsjstopp. Turen går til Nyksund i Øksnes. Et fraflyttet fiskevær med unik arkitektur og historie. Blir ofte beskrevet som den levende spøkelsesbyen. Videre besøker vi det lille fiskeværet Stø og Alsvåg gård, som er en av Nord-Norges eldste bevarte tregårder, fra ca. 1700. Bygninger og hage er fullrestaurert.

Jennestad og Bø

Varighet: ca. 5 timer inkl. lunsjstopp. Handelen på Jennestad startet allerede i 1860, men først i 1870 fikk stedet status som handelssted. Jennestad Handelssted var et av de mange store handelsstedene i Nordland i begynnelsen av vårt århundre. På dette handelsstedet har tiden nærmest stått stille, og minnene fra Knut Hamsuns Nordland vitner om dette eventyrlandet slik det en gang var. Turen går videre til kystområdene i Bø. Her kan du oppleve fiskeværene Skarvågen, Straumsjøen, Nykvåg, Hovden og Utskår. Nykvåg er et av de

Næringsliv

Næringslivet i Vesterålen er relativt variert. Det finnes bedrifter innenfor en rekke bransjer som fiske og fiskeforedling, byggnings- og trevareindustri, entreprenørvirksomhet, transport/shipping, trykkerier, turisme/hotellvirksomhet, jordbruk og fordeling av jordbruksprodukter, mekaniske verksteder og plastindustri. Offentlige instanser som skole- og helsevesen samt militærvesen sysselsetter også et betydelig antall personer. Likedan varehandel, og offentlig og privat tjenesteyting. I landsmålestokk kan de fleste bedriftene i Vesterålen karakteriseres som små, og noen som mellomstore; varierende fra en til ca. 250 ansatte.

Fiskerinæringa er den viktigste basisnæring i regionen, og det bringes årlig i land ca. 95.000 tonn fisk. De fleste fiskerne har idag yrket sitt som fulltidsbeskjeftigelse, og den tradisjonelle yrkeskombinasjonen jordbruk/fiske har gått sterkt tilbake. Kombinasjonen jordbruk/annen sysselsetting eksisterer fremdeles i enkelte områder bl.a. i Bø kommune. Når overgang til eneryrke ikke har gått så raskt som i mer sentrale deler av Norge har dette sammenheng både med tradisjon og mangel på arbeidsplasser. Blant de kjente bedriftene i distriktet kan nevnes Vesteraalens Dampskibsselskap (OVDS), som startet hurtigruta langs kysten, og som fremdeles holder tradisjonen i hevd ved å drive 6 av 11 skip i denne farten. Vesterålens hermetikkfabrikk produserer Vesterålens fiskeboller, som sikkert de fleste nordmenn har smakt. Fiskeoppdrett er også i ferd med å bli en betydelig næring i Vesterålen. Laks og ørret er de vanligste oppdrettsfiskene, men oppdrett av sjørøye ventes også å bli omfattende.

Kultur og idrett

De mange kor- og musikkforeninger kjennetegner kulturlivet i Vesterålen. Musikkli-

vet er svært aktivt, og spenner fra tradisjonelle skolekorps til dixie-land jazzband og klassisk orientert musikk.

Fotball, sykling og skisport er populære grenner for mosjonsidrett. Det er svømmehaller en rekke steder i regionen, og om vinteren er de opplyste skiløypene populære.

Klima og årstider

Langs Vesterålen går den varme Golfstrømmen nær land og gir mildt vær også i de kalde årstidene. De varmeste månedene er juli og august, med gjennomsnittstemperaturer på 12–14°. Høyeste målte sommertemperatur er 30,8°. Juli er den mest nedbørsfattige måneden, og oktober har vanligvis mest nedbør. Oftest faller nedbøren som snø i januar, februar og mars, som også har gjennomsnittstemperaturer under 0, dvs. ± 1 til $\pm 2^\circ$. Laveste målte temperatur er $\pm 19^\circ$. I tida 24. mai–24. juli går sola ikke ned i Vesterålen, og gir øyrikt en spesiell atmosfære. Som kontrast til den lyse årstida, har Vesterålen mørketid i desember og en del av januar. I denne tida stiger sola ikke over horisonten. Det spesielle lyset får ofte landskapet til å fortonne seg som en kullstift-tegning; med svart skog mot hvit snø og et mørkt, og ofte frådende hav. I klare vinterner kan du se det fascinerende nordlyset.

Camping i Vesterålen

Vi som bor i Vesterålen er stolte av den vakre naturen vi har rundt oss. Dagens bruk gjør imidlertid at det fort kan oppstå slitasje, skader, forurensning, forsøpling og ubalanse i flora og fauna. Dette ønsker vi å unngå, og vi ber derfor alle besøkende i vårt område om å utvise den største aktsomhet i naturen. De fleste kommunene har anbefalte steder for tømning av søppel og septik for buss, bil og personbil. Spør på turistinformasjonene og overnattingsstedene.

FORSLAG TIL TURER PÅ EGGEN HÅND

Andøya rundt

Varighet: ca. 5–6 timer inkl. lunsjstopp. Turen går langs vestsiden av Hinnøya og til Risøyhamn. Herfra går turen videre til Andenes. Stopp som er verd å ta underveis er f.eks. et besøk i Dverberg kirke, en særegen åttekantet tømmerkirke fra 1843. Og Ramsåfeltet, hvor en finner spor fra oldtidsdyr (egler). På Andenes kan en legge inn et besøk på hvalsenteret, Polarmuseet og en kan også ta en tur opp de 153 trappetrinnene i Andenes fyr. Fyret ble bygget i 1859 og er et landemerke for Andenes. Turen går videre rundt øya til den særegne fiskerlandsbyen Bleik og evt. en spasertur langs Bleiksstranda, en av Norges lengste sandstrender. Rett utenfor ligger Bleiksøya – et av norskekystens mest kjente og lettest tilgjengelige fuglefjell. Turen fortsetter ned langs vestsiden av Andøya og ned til Risøyhamn og videre tilbake til Sortland.

Hadsel

Varighet: ca. 4 timer inkl. lunsjstopp. Turen går via Stokmarknes. Hurtigrutas vugge sto på Stokmarknes og et besøk på Hurtigrutemuseet anbefales. Videre bør turen legges til yttersida av Hadseløya. Herfra har en en fantastisk utsikt til Lofoten, yttersida av Bø og til

eldste fiskevær på «yttersida». Her ligger også et fuglefjell hvor tusenvis av krykkjer hekker midt i bebyggelsen.

Båtturer i Øksnes Vestbygd

Varighet: ca. 5 timer. Ta lokalbåten, ofte kalt «Bygderuta», fra Myre på en rundtur i naturskjønne Øksnes Vestbygd. På denne turen kommer du nært inn på øykulturen og får se hvordan folk levde da havet var kommunikasjonsåre. Båten stopper ved mange flotte steder for den kjører tilbake til utgangspunktet. Et av disse stedene er Tinden handelssted som er en ekte nord-norsk landhandel fra det forrige århundre, og som fortsatt er i drift. Handelsstedet er et verneverdig kulturminne. Det er ingen forhåndsbestilling.

Lofoten

Varighet: ca. 11–12 timer inkl. lunsjstopp. Ferge over fra Melbu til Fiskebøl og videre med bil til Svølvær og Kabelvåg. Her anbefales et besøk på Lofotakvariet. Turen går videre til Leknes gjennom Napp-straumtunnelen og ned til Å. På turen anbefales en tur innom idylliske Nufjord, et besøk hos smeden i Sund, et besøk hos glassblåseren på Vikten og evt. et besøk på fiskeværsmu-

seet på Å. Mulighetene er mange!

Dagstur på hurtigruta

Varighet: 14 timer. Gå ombord i hurtigruta kl 13.00 på Sortland. Et besøk på hurtigrutemuseet i Stokmarknes anbefales. Hurtigruta seiler gjennom det smale og idylliske Raftsundet, og inn i den kjente Trollfjorden. Hurtigruta anløper Svølvær ca kl 18.00. Det blir tid til en hyggelig spaserrunde i «Lofotens hovedstad» før turen går tilbake med nordgående hurtigruta (ankommer Svølvær kl 21.00, avgang kl 22.00. Med hurtigruta tilbake får du naturopplevelsen på nattertid også!

Møysaltur

Varighet: 9 timer med båtskyss. Utgangspunkt: Hennes molo. Klokkeslett: 09.00. Pris: Ca kr 150,- for voksne. Ca kr 75,- for barn under 14 år. Sesong: Lordager og enkelte søndager i perioden 17. juni–30. september. Guidede turer tur til Møysalen, 1262 moh. Mulighet for overnatting. Servering, båtutleie, fisketurer og ridning. Individuelle turer arrangeres på forespørsel.